

نقش سیاق در تفسیر قرآن و فقه

عباس کوثری

www.ketab.ir

پرونده علوم و فرهنگ اسلامی

نقش سیاق در تفسیر قرآن و فقه

عباس کوشری

- ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
- وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
- تهیه: مرکز فرهنگ و معارف قرآن
- سرویراستار: محمدباقر انصاری
- ویراستار: ابوالقاسم آرزومندی
- چاپ: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
- چاپ اول: تابستان ۱۳۹۳
- شمارگان: ۲۰۰
- قیمت: ۹۰۰۰ تومان
- عنوان: ۲۲۷؛ مسلسل: ۲۰۳

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.
نشانی: قم، خیابان شهداء (صفائیة)، کوچه اول، پلاک ۴۲
تلفن و دورنگار: ۳۷۸۳۲۸۳۳؛ ص.پ: ۳۷۱۰۵/۳۸۵۸؛ کد پستی: ۳۷۱۵۶-۱۶۴۳۹
مراکز پخش: ۱. قم، میدان شهداء، تلفن و دورنگار ۳۷۸۳۲۸۳۳
۲. تهران، خیابان انقلاب، روبروی درب دانشکده بهار، پلاک فروزنده
طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن: ۶۶۹۵۱۵۳۴
وب سایت: www.pub.isca.ac.ir؛ پست الکترونیک: nashr@isca.ac.ir

سرشناسه: کوشری، عباس، ۱۳۳۵ -
هوان و نام پدیدآور: نقش سیاق در تفسیر قرآن و فقه/ عباس کوشری؛ تهیه مرکز فرهنگ و معارف قرآن
مشخصات نشر: قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۲
مشخصات ظاهری: ۲۲۰ ص.
شابک: ۹۰۰۰۰ ریال : 978-600-195-117-6
وضعیت فهرست نویسی: فیبا
یادداشت: کتابنامه: ص. [۲۱۷]-[۲۲۱]؛ همچنین به صورت زیرنویس
یادداشت: نعايه.
موضوع: قرآن - مسائل لغوی
موضوع: تفسیر
موضوع: بافت (زبان‌شناسی) - جنبه‌های قرآنی
موضوع: فقه - زبان
موضوع: زبان عربی - معنی‌شناسی
شناسه افزوده: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، مرکز فرهنگ و معارف قرآن
رده‌بندی کنگره: BP ۸۲/۵۹۵۷ ۱۳۹۲
رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۱۵۳
شماره کتابشناسی ملی: ۳۱۹۳۶۸۴

فهرست

۱۱	سخنی با خواننده
۱۳	مقدمه
۱۴	جایگاه سیاق در علوم قرآنی

فصل اول: مفاهیم و کلیات

۱۷	سیاق در لغت
۱۸	تعریف سیاق از نگاه مفسران
۲۱	سیاق در اصطلاح علم اصول و فقه
۲۸	تعریف مرحوم مظفر از دلالت سیاقیه
۲۹	نتیجه‌گیری
۳۰	شرایط تحقق سیاق
۳۰	۱. پیوستگی و عدم فاصله
۳۱	۲. ارتباط صدور
۳۱	۳. ارتباط موضوعی
۳۳	کتاب‌شناسی سیاق

فصل دوم: حجیت سیاق و شرایط آن

۳۹	حجیت سیاق
----	-----------

۴۰	سخنان اخباریان و پاسخ آنان
۴۳	سیاق در روایات
۴۸	شرایط حجیت سیاق
۴۸	۱. نبود نص مخالف
۵۱	۲. عدم تقیید سیاق
۵۴	۳. متشابه نبودن آیات
۵۷	۴. عدم تعارض با اصل مسلم عقلی
۶۲	انواع سیاق
۶۳	۱. سیاق آیه
۶۹	۱. سیاق آیات
۶۹	۱-۱. سؤا مل تشکیل سیاق آیات از دیدگاه سیوطی
۷۵	نقد و بررسی نظریه سیاق
۷۸	۲. سیاق سوره ها
۸۶	۳. سیاق جمله
۸۹	۱-۳. سیاق جمله اسمیه و فعلیه
۹۱	۲-۳. تقدیم و تأخیر
۹۲	۳-۳. نقش فصل و وصل در سیاق کلام
۹۴	تقسیم دیگر برای سیاق
۹۵	۱. تعریف سیاق عام
۱۰۰	۲. سیاق ثقافی
۱۰۲	۳. سیاق لغوی

فصل سوم: عناصر تأثیرگذار در سیاق

۱۰۵	الف) قواعد ادبی
-----	-----------------

۱۰۵	۱. حروف جاره
۱۱۱	۲. ادات حصر
۱۱۱	۱-۲. انما
۱۱۴	۲-۲. نفی و استثنا
۱۱۵	۳-۲. ضمیر فصل
۱۱۶	۴-۲. تقدیم معمول
۱۱۷	(ب) عنصر غرض
۱۱۹	(ج) عنصر مخاطب
۱۲۱	(د) قواعد اصلی
۱۲۱	۱. نکر در سیاق نفی یا نهی و یا استفهام
۱۲۳	مبنای استفاده علوم از نکره در سیاق نفی از نگاه صاحب جواهر الکلام
۱۲۵	۲. نکره در سیاق شرط
۱۲۵	۳. نکره در مقام اثبات
۱۲۶	۴. نکره در سیاق نفی یا نهی از نگاه آخوند خراسانی
۱۲۷	۵. معرفه در سیاق نفی
۱۲۸	۶. وقوع امر در سیاق نهی

فصل چهارم: آثار کاربردی سیاق

۱۳۱	فواید کاربرد سیاق
۱۳۱	۱. تبیین مجمل
۱۳۳	۲. ترجیح یکی از احتمالات
۱۳۶	۳. نفی قاطعانه احتمال معنای غیر مقصود
۱۳۹	۴. تخصیص عام و تقیید مطلق

۵. تنوع دلالت ۱۴۰
۶. تقیید معانی ۱۴۳
۷. تعیین معنای استعاره‌ای لفظ ۱۴۵
۸. مبنای قاعده احترازیت قیود ۱۴۸
۹. تعیین معنای مجازی ۱۴۹
۱۰. تعیین محذوف ۱۵۲
۱۱. استنباط احکام ۱۵۳
۱۲. توجه به فلسفه تکرار برخی آیات و یا فرازهای آن ۱۵۳

فصل پنجم: کاربرد سیاق در فقه

- فقها و کاربرد سیاق در حدائق ۱۵۷
۱. صاحب حدائق ۱۵۷
- ۱-۱. نقد سخن شیخ بهایی با استدلال به سیاق ۱۵۷
- ۱-۲. نقد دلیل عدم وجوب شیر دادن فرزند از سوی مادر ۱۵۹
- ۳-۱. نقد سخن شهید اول درباره جمع بین روایات و ظاهر دافعه صیح ۱۶۰
- ۴-۱. حجیت سیاق در صورت فقدان دلیل مخالف ۱۶۲
۲. صاحب جواهر ۱۶۳
- ۱-۲. نکره در سیاق اثبات در مقام امتنان ۱۶۳
- ۲-۲. سیاق مستفاد از مقام تعظیم ۱۶۴
- ۳-۲. استفاده ملازمه از سیاق ۱۶۵
- ۴-۲. وقوع حکم در سیاق مستحبات ۱۶۶
- ۵-۲. استفاده از سیاق برای عدم تعظیم وجوب ۱۶۸
- ۶-۲. استفاده از سیاق برای حکم عدم دیه ۱۶۹

۱۷۱	۷-۲. مقابله کلمات با ضدّ خود راهی برای تحقّق سیاق
۱۷۲	۸-۲. استدلال به سیاق صدر کلام
۱۷۳	۹-۲. تأثیر متقابل سیاق نصوص بر یکدیگر
۱۷۵	۱۰-۲. استفاده از سیاق روایات برای لزوم متابعت از امام جماعت
۱۷۶	۱۱-۲. سیاق و عدم جواز تقدیم بر امام جماعت
۱۷۶	۱۲-۲. استفاده از سیاق برای لزوم انتقال خمس به امام
۱۷۷	۳. شیخ انصاری
۱۷۷	۱. استثنا در سیاق نفی
۱۷۸	۲-۳. عدم ثبوت خیار مجلس برای وکیل
۱۷۹	۳-۳. دخالت و عدم جواز بیع و هبه در نوعیت عقد وقف
	۴-۳. تقویت روایت در کتب معتبره بر کفایت استغفار در برائت از غیبت با
۱۸۱	استفاده از سیاق
۱۸۲	۵-۳. اثبات موضوعی غیبت
۱۸۴	نتیجه‌گیری

فصل ششم: سیاق از نگاه مفسران

۱۸۵	بهره‌گیری مفسران از سیاق در تفسیر آیات
۱۸۵	یک: علامه طباطبائی
۱۸۵	الف) انواع سیاق
۱۹۵	ب) تغییر سیاق و انواع آن
۱۹۷	زیبایی تغییر سیاق‌های قرآن
۲۰۰	سیاق در سوره نور
۲۰۵	آثار کاربردی سیاق از دیدگاه المیزان

۱. استنباط احکام ۲۰۵
۲. ترجیح یکی از احتمالات معنایی ۲۰۶
۳. قبول و یا رد روایات تفسیری ۲۰۷
۴. شناخت کیفیت نزول آیات ۲۰۷
۵. شناخت سوره مکی از مدنی ۲۰۸
- دو: زمخشری ۲۱۰
- سه: فخر رازی ۲۱۱
۱. به شیخ به یکی از احتمالات در معنای «رب ارنی انظر الیک» با استفاده از سیاق ۲۱۲
۲. تأثیر سیاق در معنای آیه ۲۱۳
- چهار: ابن عاشور ۲۱۳
۱. سیاق، معیار احتمالات معنای آیه ۲۱۳
۲. تعیین محذوف و مقدر با سیاق ۲۱۴
۳. تعیین مرجع ضمیر ۲۱۵
۴. تعیین معنا ۲۱۶
- منابع ۲۱۷
- نمایه ۲۲۱
- آیات ۲۲۱
- روایات ۲۳۵
- اشخاص ۲۳۷
- معصومین ۲۳۹

سخنی با خواننده

«كِتَابُ الْحِكْمَةِ إِنَّمَا تُرِثُهُ ثُمَّ قُضِلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَيْرٍ»^۱ قرآن کتابی است که آیاتش استواری را بر حکیم یافته و آن گاه به تفصیل از نزد خدای حکیم و دانا (نازل گردیده) است.

قرآن کتاب حکمت و نازل شده از جانب خدای حکیم است؛ چنان که فرمود: «ذَلِكَ مِمَّا أَوْحَى إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ»^۲ به من دلیل از هر گونه اختلاف و تناقض به دور است: «وَلَوْ كَانُ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا»^۳ دستیابی به آفاق متعالی آن، رهین تدبیر و اندیشیدن در آن است که می توان با آن خود را در ساحت جلوه های زیبا و شکوهمندش قرار داد؛ همان که قرآن با فراز زیبای «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ»^۴ انسان ها را بدان مکلف ساخته است. این کتاب آسمانی معجزه جاوید رسالت محمد ﷺ است که با تبیین ابعاد گوناگون نیازهای بشری، جمال زیبایش را متجلی ساخته است.

۱. هود: ۱.

۲. اسراء: ۳۹.

۳. نساء: ۸۲.

۴. نساء: ۸۲؛ محمد: ۲۴.

از آنجا که قرآن، به عربی روشن، در اوج فصاحت و بلاغت، معارف الهی خود را بیان نموده است، آشنایی با آن و شناخت قواعد کاربردی و صنعت‌های ادبی، بلاغی و ... راهی برای دستیابی و تماشای معانی زیبای آن است. قرآن‌شناسان، مفسران و دانشمندان علوم قرآنی، در این راه تلاش‌های مبارکی کرده‌اند، اما عظمت کتاب الهی همچنان تلاش و کوشش مضاعف می‌طلبد؛ زیرا به فرموده امام صادق (علیه السلام)، قرآن همانند شب و روز و خورشید و ماه در حرکت است.^۱ زمان همه چیزها را کهنه می‌کند، اما کتاب الهی همچنان شاداب و پاینده به پیش می‌رود. ساحت علوم قرآنی، همانند دیگر علوم می‌تواند بستر ساز بسیاری از قواعد و مسائل مستحدثه‌ای باشد که در روشنگری برخی از ابعاد قرآن، نقش آفرین است؛ برای نمونه، از مسائل جدید علوم قرآنی می‌توان از موضوع سیاق و نقش آن در استنباط معانی و تفسیر قرآن نام برد. اگرچه کلمه سیاق در کلمات پیشینیان، کاربرد داشته است و حتی برخی از مفسران همانند علامه طباطبایی بر اساس آن، آفاق جدیدی در معارف قرآنی را ترسیم نموده‌اند، اما حقیقت سیاق، حجیت آن، ابعاد و آثار مختلف آن، مصادرات کاربردی، چگونگی تحقق و شکل‌گیری سیاق و ... به صورت خاص بررسی شده است. در اثری که پیش رو است، مؤلف محترم این مسئله را با عنوان نقش سیاق در تفسیر قرآن مورد تحقیق قرار داده و به جایگاه آن در علوم مختلف فقه، اصول، تفسیر و ادبیات توجه شایسته‌ای کرده است. امید آنکه این کوشش عرض ادبی به ساحت مقدس قرآن و دست‌مایه‌ای ارزشمند برای قرآن‌پژوهان باشد.

محمدصادق یوسفی مقدم

مدیر مرکز فرهنگ و معارف قرآن

مقدمه

از موضوعاتی که جایگاه ویژه‌ای در فقه، تفسیر و علوم قرآن دارد، سیاق است؛ زیرا از منابع اصلی فهم قرآن و سنت معصومین است. در بسیاری از موارد فهم احکام از آیات قرآن و سنت بر اساس ظهور است، نه نص. فرق بین نص و ظاهر این است که اگر دلالت بر احوط مطلبی را به گونه‌ای بیان کرده باشد که در آن احتمال مخالف آن داده نشود، نص است؛ همانند «خُرُوتُ عَلَیْكُمْ الْمَيْتَةُ وَ الدَّمُ»^۱، اما چنانچه در آن احتمال خلاف راه داشته باشد، در صورتی که در ذهن عرف و اهل زبان معنایی خاص نقش می‌دهد و به احتمال مخالف اعتنا و توجهی نمی‌کنند، ظهور است؛ همانند صیغه‌های امر و نهی که عرف مخاطب در صورت عدم قرینه از صیغه امر وجوب و از صیغه نهی حرمت را استفاده می‌کند و احتمال استحباب در امر و کراهت در نهی را مورد توجه قرار نمی‌دهند. علم اصول که علم قواعد استنباط احکام فقهی است، بجای مفضل در حجیت ظهورات گشوده است و حجیت ظواهر قرآن را نیز به صورت خاص بررسی کرده است. اهمیت سیاق در آن است که می‌تواند در

شکل‌گیری ظهورات نقش‌آفرین باشد؛ زیرا چنان‌که در بخش مفاهیم و کلیات ذکر خواهد شد، سیاق مجموعه ترکیب کلام و قرائن مختلف احاطه‌کننده بر جمله و نشانه‌هایی است که در معنادهی به‌واژگان و جمله‌ها تأثیرگذار است، اعم از آنکه این نشانه‌ها لفظی باشد و یا برگرفته از حالات و ظروف و مناسبات زمانی و مکانی گوینده باشد. طبیعی است که این ویژگی‌های موجود در سیاق، موجب شکل‌گرفتن ظهور است. البته تحقق سیاق، شرایطی همانند پیوستگی و عدم فاصله، ارتباط موضوعی و ارتباط صدوری دارد که ذیل مفاهیم و کلیات مورد بحث قرار گرفته است؛ چنان‌که حجیت سیاق نیز دارای شرایط خاصی است که در فصل حجیت سیاق و شرایط آن ذکر شده است. این در حالی است که به صورت مصداقی و عینی نمونه‌های استنباطی فقها بر اساس سیاق در فصل سیاق از نگاه فقیهان ارائه شده است.

جایگاه سیاق در علوم قرآنی

علوم قرآنی که امروزه از آن به‌عنوان فن و رشته‌ای مستقل یاد می‌شود، بدین‌سان تعریف شده است: مجموعه‌ای است از مباحث با محوریت قرآن کریم که در آن به نزول، جمع‌آوری، تنظیم و ترتیب، تفسیر، اعجاز، ناسخ و منسوخ، قرائت و غیر اینها پرداخته می‌شود و علت اینکه از این علم به‌صورت جمع تعبیر شده است (علوم قرآن)، آن است که با بسیاری از رشته‌های مستقل علمی مرتبط است و عصاره علوم مستقل چون علوم ادبی، بلاغی، بیان و بدیع، قرائت و... می‌باشد که نسبت آن همانند شاخه به اصل است.^۱ سیاق مربوط به بخش تفسیری و معانی و ساختار آیات الهی است که در کتاب‌های علوم قرآنی

۱. محمد زرقانی؛ مناهل العرفان؛ ج ۱، ص ۲۸.

به صورت مختصر و گذرا مطرح بوده است، اما با توجه به نقش کاربردی آن می توان سیاق را در شمار یکی از مسائل جدید علوم قرآنی مطرح کرد و حدود و ثغور و ابعاد مختلف آن را در جهت فهم آیات قرآن بررسی نمود. جایگاه سیاق در علوم قرآنی به گونه ای است که می تواند قاعده ای زیربنایی برای برخی از دیگر مباحث علوم قرآنی همانند وجوه و نظایر باشد، بدین سان که در مواردی از قرآن الفاظی همانند یکدیگر با یک هیئت و یک ماده به کار رفته است که از آنها به نظایر تعبیر می شود، ولی این الفاظ به حسب ترکیب های خاص کلامی، سیاق، معانی مختلفی دارند.

اهمیت سرق تا بدان مرتبه است که زرکشی معتقد است راغب قیودی را که در معانی لغوی سلمات فرزاده است، بدان جهت است که از سیاق بهره گرفته است. وی می نویسد:

دومین مورد از قرآن جایی است که در آن نقلی از مفسران وارد نشده باشد که اندک است و طریقی به فهم آن، توجه به مفردات الفاظ از لغت و معنای آنها و استعمالات سیاقی است و این امری است که راغب بدان زیاد توجه کرده است؛ پس قیودی را در معنای لفظ افزون بر اهل لغت ذکر می کند؛ زیرا آن قید را از سیاق برگرفته است.^۱

زرکشی همچنین به دیدگاه صاحب کشاف اشاره کرده و گفته است:

باید نظر مفسر مراعات نظم کلام در جهت سیاق آن باشد؛ اگر چه در مخالفت با وضع و حقیقت لغوی باشد؛ زیرا معنای مجازی ثابت شده است. بدین جهت است که ملاحظه می کنی صاحب تفسیر کشاف

به معنای مستفاد از سیاق اعتماد می‌کند و گویا معنایی غیر از معنای سیاق از نظر وی پذیرفتنی نیست.^۱

این در حالی است که برخی مفسران همانند علامه طباطبایی توجهی ویژه به سیاق کرده‌اند. وی در بسیاری از آیات بدان استناد کرده است که در این نوشتار در فصلی مستقل مورد بررسی قرار گرفته است.

بر این اساس سیاق می‌تواند جایگاهی ویژه در علوم قرآنی و فقه داشته باشد و به عنوان یکی از مسائل کاربردی در استنباط‌های فقهی و علوم قرآنی مورد بحث و بررسی هر چه بیشتر قرار بگیرد؛ چنان‌که در این نوشتار به برخی مباحث آن پرداخته شده است.

در پایان، از حجت الاسلام و المسلمین جناب آقای حاج سید حسن ربانی که به عنوان ناظر قبل از چاپ درجست نمودند و رهنمودهای ارزشمند و سودمندی ارائه کردند، قدردانی و تشکر می‌کنم و بر اهتمام و حمایت مجدانه حجت الاسلام و المسلمین جناب آقای عیسی عیسی‌زاده، مدیر گران قدر گروه فرهنگ‌نامه‌های قرآنی، ارج می‌نهم و دوام توفیقات و سعادت خدمتگزاران به ساحت قرآنی را از خداوند متعال خواستارم.